

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lichte wijven in de Lage Landen. Regulering van prostitutie in Holland (ca. 1400-1500)

Groen, Jasper

Citation

Groen, J. (2010). Lichte wijven in de Lage Landen. Regulering van prostitutie in Holland (ca. 1400-1500). *Leidschrift : Priesters, Prostituees En Procreatie. Seksuele Normen En Praktijken In De Middeleeuwen En Vroegmoderne Tijd*, 25(December), 39-62. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73251>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73251>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Artikel/Article: *Lichte wijven in de Lage Landen. Regulering van prostitutie in Holland (ca. 1400-1500)*

Auteur/Author: Jasper Groen

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift*, 25.3 (Leiden 2010) 39-62

© 2010 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 0923-9484

E-ISSN 2210-5636

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al vijftientig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be ordered by e-mail. It is also possible to order a yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van aanbeveling/ Board of recommendation:

Dr. J. Augusteijn
Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. H. te Velde

Lichte wijven in de Lage Landen. Regulering van prostitutie in Holland (ca. 1400-1500)

Jasper Groen

In 1492 werden Abeyntgen van Apcoude, Lysgen Goutsmits en drie andere vrouwen veroordeeld tot het betalen van drie pond boete, omdat zij in hun huis in Amsterdam gelegenheid hadden geboden aan ongehuwde lieden om ontucht te bedrijven.¹ Een verordening die eerder in datzelfde jaar voor het stadhuis was afgekondigd, had bepaald dat zulks slechts nog in twee aangewezen stegen was toegestaan. De vrouwen waren het slachtoffer van de wijze waarop het Amsterdamse stadsbestuur prostitutie probeerde te reguleren.

Prostitutie en de regulering daarvan in de middeleeuwen is in verschillende uitgebreide studies voor nagenoeg heel Europa grondig onderzocht.² Tot voor kort waren de Nederlanden wat dat betreft echter een witte vlek op de Europese kaart. In zijn recente studie naar prostitutie in Brugge heeft Dupond dat manco voor de Zuidelijke Nederlanden op voorbeeldige wijze gerepareerd. Hij betoogt in zijn boek dat er in Noordwest-Europa een eigen model op de regulering van prostitutie van toepassing was, naast het 'traditionele mediterrane model van institutionalisering'.³ Als die conclusie terecht is, zou die ook op moeten gaan voor de Noordelijke Nederlanden. Die zijn echter nog slecht onderzocht. Voor de periode ná de middeleeuwen zijn er weliswaar uitgebreide studies verricht naar het 'hoerdom',⁴ vóór de Gouden Eeuw is er weinig te vinden. Berents wijdt in zijn onderzoek naar criminaliteit in middeleeuws Utrecht enkele pagina's aan het onderwerp.⁵ Boomgaardt doet

¹ Gemeentearchief Amsterdam (GA), [Oud Stadsarchief] Keurboek A, f. 181. De andere vrouwen heetten: Antgen Wiggers, Aechte Woesters en Aefgen in de Lyesdorp.

² Recente overzichten worden gegeven in R.M. Karras, 'Prostitution in Medieval Europe' in: V.L. Bullough en J. Brundage ed., *Handbook of Medieval Sexuality* 243-260 (New York 1996) en G. Dupond, *Maagdenverleiders, hoeren en speculanten; prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)* (Brugge 1996).

³ Dupond, *Maagdenverleiders, hoeren en speculanten*, 15-16.

⁴ L.C. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1996).

⁵ D.A. Berents, *Het werk van de vos: Samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen* (Zutphen 1985).

het in zijn studie naar misdaad en straf in Amsterdam af met de constatering dat slechts twee procent van alle gerechtelijke uitspraken in de periode 1490 – 1552 zedenzaken betrof.⁶ De enige systematische studie naar prostitutie in Holland is de onuitgegeven doctoraalscriptie van Dupon uit 1983,⁷ die nauwgezet de Leidse en Dordtse archieven heeft uitgekamd en een scherp beeld geeft van prostitutie in die twee steden.

Dupon stelde zich echter niet het soort van vragen dat later door Dupond werd opgeworpen en ook andere kwesties die in de recente discussie een rol spelen bleven bij hem nog onbesproken. Mazo Karras wijst er op dat een sleutelbegrip in discussies over prostitutie marginalisatie is.⁸ Zij concludeert dat de voorlopige uitkomst van die discussie is dat hoeren weliswaar zowel fysiek als conceptueel gemarginaliseerd werden, maar dat ze tegelijkertijd ook een centrale rol vervulden in het denken over seksualiteit. Ze werden als groep geïdentificeerd en gebonden aan omschreven locaties, maar hadden een duidelijke plek in de samenleving en werden gezien als belangrijk voor de sociale orde.⁹ De regelgeving reflecteerde de dubbele moraal over de seksualiteit van mannen en vrouwen. Vrouwen moesten beschikbaar zijn als uitlaatklep voor de seksuele behoeften van mannen, maar tegelijkertijd werden er hoge eisen gesteld aan de deugdzaamheid van vrouwen en moesten ze zorgvuldig in de hand gehouden worden.¹⁰

Dit artikel beoogt ten eerste om de witte vlek op de kaart verder in te vullen. Het beschrijft hoe prostitutie gereguleerd werd in Noord-Nederlandse steden, in het bijzonder in Amsterdam. Ten tweede zal onderzocht worden of prostituees in Amsterdam gemarginaliseerd werden en wat hun positie ons leert over opvattingen over seksualiteit in middeleeuws Amsterdam.¹¹

⁶ J.E.A. Boomgaard, *Misdaad en straf in Amsterdam* (Zwolle 1996).

⁷ P. Dupon, *Prostitutie, openbaar overspel en verkrachting* (Onuitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden 1983).

⁸ Karras, 'Prostitution', 249.

⁹ Ibidem, 250.

¹⁰ R.M. Karras, *Common Women: Prostitution and Sexuality in Medieval England* (New York 1996) 133-136.

¹¹ Het boek van Dupond (Dupond, *Maagdenverleidsters, hoeren en speculanten*) is de meest uitgebreide studie naar prostitutie voor de Nederlanden. Karras geeft in 'Prostitution in medieval Europe' in: V.L. Bullough en J. Brundage ed., *Handbook of Medieval Sexuality* (New York en Londen 1996) het meest recente overzicht van prostitutie in Europa in de middeleeuwen. Dit artikel poot bij beiden aan te sluiten.

Om deze vragen te beantwoorden, heb ik mij vooral gebaseerd op stedelijke wetgeving, vastgelegd in zogenaamde keuren of plaatselijke verordeningen. In Amsterdam werden de keuren elk jaar ‘vernieuwd’ (dat wil zeggen, waar nodig herzien en/of aangevuld) en op het feest van Maria Lichtmis (2 februari) na het luiden van de klok voor het stadhuis openbaar afgekondigd, zodat de hele gemeenschap er kennis van kon nemen. De keuren zijn opgetekend in zogenaamde keurboeken, waarvan de twee oudste de vijftiende eeuw dekken.¹² Als bronnenmateriaal zijn ze feitelijk niet toereikend om een volledig beeld te krijgen van de prostitutiepraktijken in Amsterdam in de late middeleeuwen. Daartoe zouden ook bronnen moeten worden geraadpleegd die ons kunnen informeren over de vervolging en berechting van wetsovertreders – men kan in dit verband denken aan prostituees, souteneurs en klanten.¹³ Middeleeuwse overheden hadden doorgaans moeite om hun wetgeving te handhaven. De keuren zelf onderstrepen dit: uit de keur van 1509 wordt duidelijk dat overal in Amsterdam de hand werd gelicht met de keur uit 1492. Daarbij week de praktijk van de strafrechtpleging af van wat er gekeurd was. De keuren zijn echter uitstekend geschikt om te achterhalen hoe het stadsbestuur over prostitutie dacht: wie moesten er gereguleerd worden en voor welk gedrag? Waarom moest dat gedrag gereguleerd worden? Hoe dachten de bestuurders dat te doen? Dat zijn de vragen die in dit artikel aan de orde komen.

Van ‘ghemeene vrouwen’, ‘poytiers’ en ‘huycevaecsters’

Een onderzoek naar hoeren in de middeleeuwen moet aanvangen met een nadere begripsbepaling. Daartoe bekijken we eerst kerkelijke opvattingen,

¹² Keurboek A bevat keuren van 1413 tot 1494, Keurboek B van 1494 tot 1512. Beide zijn uitgegeven in J.C. Breen ed., *Rechtsbronnen der stad Amsterdam* (’s-Gravenhage 1902) (Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oudvaderlandsche Recht; 2de Rks, 4).

¹³ Voor Amsterdam in de vijftiende en begin zestiende eeuw zou het dan in eerste instantie gaan om de zogenaamde correctieboeken (Gemeentearchief Amsterdam) en de rekeningen van de schout van Amsterdam (Nationaal Archief Den Haag). Om een idee te geven van de ‘oogst’ die dat zou opleveren: Boomgaard telde 27 vonnissen in prostitutiezaken in de in de keurboeken A en B ingenaaide correctieboeken.

die immers maatgevend waren voor hoe men in de middeleeuwen over prostitutie dacht. De exacte betekenis van het Latijnse woord *meretrix*, waarmee de schrijvers over het onderwerp in de middeleeuwen een hoer aanduiden, is ‘zij die verdient’.¹⁴ Echter, het accepteren van geld voor seks, dat we vandaag de dag beschouwen als de bepalende eigenschap van een hoer, was dat voor de canonieke schrijvers niet. Het *Decretum* van Gratianus (ca. 1140) – de standaardcompilatie van het oudere canonieke recht – die daarin Sint Hieronymus navolgt, geeft als definitie: ‘Een hoer is een vrouw die beschikbaar is voor de lust van vele mannen’.¹⁵ De Engelse geestelijke Thomas van Chobham, die in de dertiende eeuw een veelgebruikte handleiding voor biechtvaders samenstelde, onderscheidde daarin vijf definities voor hoer, te weten: een vrouw die seks heeft buiten het huwelijk; een vrouw die seks met vele mannen heeft; een vrouw die tegen niemand nee zegt; een vrouw die in het openbaar zondigt; en tenslotte pas een vrouw die geld accepteert voor seks.¹⁶ Een vrouw die zichzelf aan slechts één man verkocht, was in de ogen van canonisten geen *meretrix*.¹⁷ Minstens even belangrijk dus als het aannemen van geld, waren de promiscuïteit en het publieke karakter van de vrouwen.¹⁸

Vertaalde deze kerkelijke ideologie zich ook in wetgeving of in de praktijk op de straat? Otis verklaart de verschuiving van de inhoud van de term *meretrix* van iemand die geld vraagt voor seks naar een vrouw van losse zeden in het algemeen uit het gegeven dat prostitutie als commerciële activiteit onmogelijk was in de rurale gemeenschappen in Zuid-Frankrijk.¹⁹ Voor Engeland geldt dat de (seculiere) wetgeving er niet in ging op de vraag, of ‘hoeren’ geld vroegen. De wetten betroffen elke vrouw die ‘misguided’,

¹⁴ V.L. Bullough, ‘The Prostitute in the Early Middle Ages’ in: V.L. Bullough en J.A. Brundage ed., *Sexual Practices and the Medieval Church* (Buffalo 1982) 34-42: 35; Karras, *Common Women*, 11.

¹⁵ J.A. Brundage, ‘Prostitution in Medieval Canon Law’ in: Bullough en Brundage ed., *Sexual Practices*, 149-160: 150.

¹⁶ Karras, *Common Women*, 11.

¹⁷ J.M. Baldwin, *The Language of Sex: Five Voices from Northern France around 1200* (Londen 1994) 80.

¹⁸ De term prostitutie is in dat licht op zijn plaats; die is afgeleid van het Latijnse werkwoord *prostituere*, dat de betekenis draagt zichzelf publiekelijk te tonen, tot de eigen schande of oneer. Bullough, ‘The Prostitute’, 35.

¹⁹ L.L. Otis, *Prostitution in Medieval Society: The History of an Urban Institution in Languedoc* (Chicago 1985) 14.

‘ill-disposed’ of ‘common’ was.²⁰ Dupond wijst er op dat dergelijke onduidelijkheid goed de middeleeuwse mentaliteit weergeeft, die tussen verschillende vormen van buitenechtelijke seks geen onderscheid wenste te maken.²¹

Ook in de rechtsbronnen uit Nederlandse steden is sprake van enige dubbelzinnigheid, zoals valt op te maken uit tabel 1. Maar in tegenstelling tot de vaagheid in de Engelse regelgeving, maken de keuren uit Dordrecht, Haarlem en Amsterdam expliciet gewag van betaling voor de geleverde diensten. Het vragen van geld speelt dus wel degelijk een rol bij het begrip van wat een hoer is. Dat daarentegen het publieke karakter van de zonde van de hoeren van groot belang was, blijkt uit het feit dat in alle bekende stedelijke keuren de term ‘gemeen wijf’ of een variant daarvan werd gebruikt. Eveneens blijkt uit de tabel dat overal de lichtzinnigheid van de vrouwen benoemd wordt. Met name het afwijken van gevestigde opvattingen over de seksuele orde en over hoe vrouwen zich hebben te gedragen lijkt in de middeleeuwen bepalend te zijn geweest voor de vraag, of een vrouw als hoer werd beschouwd.

Een goede illustratie is te vinden in de correctieboeken van Leiden, waarin de klerken veelal simpelweg het woord ‘deerne’ gebruikten en de toevoeging ‘die int openbaar leven zitten’ weglieten.²² ‘Deerne’ kon echter van alles betekenen, van ‘dienstbode’ of ‘jong meisje’ tot ‘lichtekooi’.²³ Soms kan dan uit de locatie (de hoerenbuurt) of de gebruikte bijnaam aannemelijk worden gemaakt dat een ‘deerne’ wel een prostituee geweest zal zijn. Maar evengoed is denkbaar dat het slechts om alleenstaande jonge vrouwen ging. In geen van de gevallen die Dupon beschrijft, wordt overigens een ‘deerne’ gestraft omdat zij prostitutie bedrijft. Integendeel, het gaat telkens om alleenstaande vrouwen die worden lastiggevalen door mannen, omdat ze die niet binnen laten en/of van dienst willen zijn.

²⁰ Karras, *Common Women*, 16-17.

²¹ Dupond, *Maagdenverleidsters, hoeren en speculanten*, 22.

²² Dupon, Prostitutie, openbaar overspel en verkrachting, 58.

²³ Middelnederlands Handwoordenboek.

Tabel 1 : Aanduiding vrouwen met onzedelijk gedrag

Keur	Publieke beschikbaarheid	Promiscuïteit	Geld
Utrecht 1394	Menewive		
Utrecht 1452	- Meenwyven - Ghemeynen ende ...	...lichten wiven	
Leiden 1450	- Deernen die int openbair leven sitten - Deernen die in den leven sitten - Deernen van den leven	Lichte deernen	
Leiden 1561	Wat deernen [...]om verscheidene goede gesellen te gerieven, diemen noempt dackhoertgens of diergelijke		
Dordrecht 1401		Lichte wiven van leven...	... die ghemeen zitten om ghelt
Dordrecht 1405	Ghemenen wiven		
Dordrecht 1430		Lichte wiven	
Dordrecht 1449		Lichte wandelbaer wive van leven ...	...die ghemeen zitten om ghelt.
Dordrecht 1451	Vroutgens die int leven sitten in Pier Moyens tuyn, tyz met eten, met drincken, met slapen...		
Dordrecht 1486		Lichte wandelbaer wiven...	...die om gelt gemeen sitten
Gouda 1468		Lichte vrouwen	
Haarlem ca. 1400	Meen wijf		
Haarlem 1407		Lichte wive...	... die hem laten besigen om gelt
Amsterdam 1413		Wijf van lichten levenc	
Amsterdam 1478	Gemeyne vrouwen		
Amsterdam 1509	- Ghemeenen vrouwen - Ghemeenen vrouwen die ... heure soe dragen dat zy yegelijcken sonder onderscheyt ...		...omme loon te wille zijn

Tabel 1: Overzicht van de aanduiding van vrouwen die met onzedelijk gedrag in verband gebracht kunnen worden in de keuren van een aantal Hollandse steden in de vijftiende eeuw.

Toelichting: Het *Middelnederlandsch Handwoordenboek* geeft voor *ghemeen* onder ander de betekenis '[van allen] gemeenschappelijk'; voor *leven* onder andere 'zedelijk leven' en 'levenswijze'. *Licht* kon evenals vandaag de dag de betekenis hebben van 'gemakkelijk' en 'los, loszinnig, lichtzinnig'. In de tabel is één Amsterdamse keur niet verwerkt namelijk die van 1492, omdat die in de lopende tekst uitgebreid beschreven wordt.

In Amsterdam gold eveneens dat de regulering van prostitutie zich niet beperkte tot wie geld vroeg voor seks. In de keur van 1478, die in 1492 hernieuwd werd, wordt eerst omstandig uitgelegd dat de overlast door prostitutie te groot is geworden.²⁴ Als oplossing wordt het recht om een bordeel te houden beperkt tot de schoutenknechten, en voor ieder ander verboden. Voor individuele vrouwen worden echter twee aparte bepalingen opgenomen, die het verdienen hier uitgebreid geciteerd te worden:

Item, wairt zake dat dair waere een vroukijn, dat woende up een plaetze, all wairt in een afterstrate off up een heymelicke plaetze, ende dat veel geselschaps ende toegang van mannen in hoere huse hadde, huden den eenen ende morgen den anderen, off dat die bueren verdriet ende onrust van hair hadden, (...) indien zy hoere saken soe openbair maect, ende zy oick vry ende buten der echte is, ende die bueren over hair clagen (...).²⁵

De bepaling betreft dus alleenwonende vrouwen, die overlast veroorzaakten door veel mannen te ontvangen. De aanstootgevende feiten zijn klaarblijkelijk haar publieke toegankelijkheid en de overlast die ze veroorzaakt.

De volgende bepaling in deze keur is:

Item, mer wairt zake dat dair sulken vroukijn waere, dat dede als voirscreven is, ende dat in der echt waere; off dat dair een vroukijn waere, dat vry waere ende buten echtscap, ende niet in state van huwelijcke, al wairt dat zy zoe gemeyn niet en waere als voirscreven

²⁴ J.C. Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam* (ʼs Gravenhage 1902) 126-127.

²⁵ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 126-127.

is, ende dat hoere bueren niet over hair en claechden; indien zy by een guedt wijfs man waere, off by een geestelick persoon, die zy niet laten en woude noch en lyete, noch hy hair.²⁶

Saillant gegeven in deze keur is dat hier bepaald wordt dat het ‘vroukijn’ ook strafbaar kan zijn als ze niet ‘soe gemeyn’ is of als haar bueren niet over haar klaagden. Er wordt hier een uitzondering gemaakt – en de uitzondering bevestigt de regel – op de normale grond voor een straf, namelijk dat de vrouw publiekelijk toegankelijk is en overlast veroorzaakt, en niet dat ze geld vraagt. Verder staat hier in een keur over hoeren een bepaling die vooral lijkt te dienen om getrouwde mannen en geestelijken te beschermen tegen de verlokkingen van vrouwen in het algemeen. De grens tussen vrouwen die het voor geld deden en vrouwen die op een andere wijze de seksuele orde verstoorden was zo scherp niet.

De conclusie lijkt gerechtvaardigd, dat het oogmerk van de regulering niet is om de hoer te corrigeren, redden of verbeteren, maar veeleer om deugdelijke burgers en de seksuele orde te beschermen tegen verstoring. Als die conclusie klopt, zou je verwachten dat niet alleen de activiteiten van prostituees gereguleerd worden, maar ook die van de pooiers en koppelaarsters, die van de houders van bordelen, ‘stoven’ en ‘quade herbergen’, en tenslotte ook die van de klanten. Een dergelijke praktijk zou goed passen bij de canonieke voorschriften. Daarin wordt de losbandigheid van een vrouw in verband gebracht met haar natuur; daarom moest de prostituee niet te streng gestraft worden. De meeste aandacht ging dan ook uit naar het aanpakken en bestraffen van souteneurs en bordeelhouders.²⁷

De vraag is nu, welke bij prostitutie betrokken ‘partij’ in de Hollandse steden (het meeste) aan regels werd onderworpen: de prostituee zelf, haar uitbaters (souteneurs, bordeelhouders e.d.) of de klanten? Het antwoord is op een rijtje gezet in tabel 2.²⁸ De eerste conclusie uit dit overzicht is dat prostitutie op zichzelf, een enkele uitzondering daargelaten, niet verboden was. Hoeren mochten eigenlijk overal hun beroep uitoefenen; er golden slechts beperkingen voor wanneer en waar prostitutie was toegestaan. Slechts vier keuren betreffen de categorie die hier wordt aangeduid als straatprostitutie, en als we die nader bekijken blijkt het zelfs in deze gevallen

²⁶ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 126-127.

²⁷ Brundage, ‘Prostitution’, 143-154.

²⁸ Aan de tabel zijn nog gegevens toegevoegd over de stad Utrecht, waar betrekkelijk veel studie naar is verricht.

niet de prostitutie zelf te zijn die wordt verboden. De Haarlemse keur van ca. 1390-1409 betreft prostituees die na de avondklok nog in de taveerne zitten.²⁹ De Amsterdamse keur uit 1509 beboet hoeren die buiten twee aangewezen stegen met mannen slapen.³⁰ De Amsterdamse keur uit 1413 bepaalde dat 'enich wijf van lichten levne, die in die kerke of upt kerchof enich gheselschap hadde mit enighen man, hetzy mit eten jof mit drincken of by te slapen'³¹ haar oor verliest. Hieraan valt op dat het strafbare feit was dat de hoer haar beroep in de kerk of op het kerkhof (de ruimte rond de kerk, niet [primaire] de begraafplaats) uitoefende, niet het prostitutiebedrijf op zichzelf. Nu werden wel meer activiteiten op het kerkhof verboden, zij het dan op straffe van een geldboete. Hetzelfde keurboek noemt in die sfeer onder andere dobbelen en andere spelletjes, zagen en zeilmaken, het loslaten van varkens en nog een waslijst aan zaken. Kerken en kerkhoven waren in de middeleeuwen belangrijke publieke ruimten, en prostitutie kwam er blijkbaar vaker voor. Zo werden er in Utrecht in dezelfde periode jaarlijks verboden afgekondigd om 'onreynlicheit' te bedrijven op openbare ruimten in de binnenstad, waarbij regelmatig ook het kerkhof werd genoemd.³² De conclusie luidt dus dat prostitutie in Holland niet verboden werd; de prostituee kon haar gang gaan, zij het binnen beperkingen. Dat geldt echter niet voor pooiers en koppelaarsters. Zoals boven beschreven meenden de kerkelijke autoriteiten dat het deze groep was die het zwaarst gestraft moest worden. De wereldlijke overheden hadden ook reden deze lieden aan te pakken.

De vier Hollandse keuren die pooiers beschrijven weerspiegelen eveneens de kerkelijke doctrine. Om te beginnen valt op dat souteneren categorisch verboden wordt, en niet (zoals de prostitutie) slechts in bepaalde zones. In het algemeen valt verder op dat alle vier de keuren zeer zware straffen opleggen. De Haarlemse keur bijvoorbeeld, bepaalt dat 'wie mit poytterschip of mit spaventieringe ommeghinghe' buiten alle recht gezet wordt. *Poytterschap* [pooierschap] wordt hier over een kam geschoren met *spaventieringe* [afpersing onder bedreiging]. Deze keur is een aanwijzing dat pooiers niet beschouwd werden als de gezellen of beschermers van de hoer, maar eerder als uitbuiters, of wat we nu vrouwenhandelaars zouden noemen.

²⁹ J. Huizinga, *Rechtsbronnen der stad Haarlem* ('s-Gravenhage 1911) 33.

³⁰ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 126.

³¹ Ibidem, 9.

³² D.A. Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen* (Utrecht 1976) 111.

Tabel 2: Strafmaat voor verschillende zedendelicten

Keur	Straat-prostitutie	Thuis-prostitutie	Pooier / koppelaar	Bordeel/ stoof/ herberg houden	Hoeren-bezoek
Utrecht 1394		B.L.			
Utrecht 1452	‘Overste Cleet’ [(afstaan) bovenkleed]	B.L. ‘Overste Cleet’		2 pond	
Leiden 1406					22 schild (stoof)
Leiden 1450		B.L. 3000 steen		B.L. 12000 steen	22 schild (stoof)
Leiden 1479		B.L. 6000 steen			
Leiden 1545		B.L. 3 car. Gld.			4 car. gld. (A)
Leiden 1561		B.L. 3 car gld		B.L. 3 car. gld.	
Dordrecht 1401		B.L. 1 pond, verbanning, op haer oir	Doodstraf (B)		
Dordrecht 1430				B.L. 60 pond	
Dordrecht 1449				3 pond en correctie (stoof)	
Dordrecht 1486		B.L. 3 pond, verbanning, op haer oir.			
Gouda 1468		B.L. 3 pond en correctie			
Gouda 1500				B.L. 6 pond, correctie	
Haarlem ca. 1400	Verbanning (C)		Buiten alle recht gezet	5 schelling	
Haarlem 1407		B.L. 3 pond, verbanning			

Tabel 2: Strafmaat voor verschillende zedendelicten (vervolg)

Keur	Straat- prostitutie	Thuis- prostitutie	Pooier / koppelaar	Bordeel/ stoof/ herberg houden	Hoeren- bezoek
Amsterdam 1413 (D)	Op haer oor		Op zijn lijf, metter cule	B.L. 5 pond 3 pond (stoof)	
Amsterdam 1478 (D)		B.L. 3 pond	Steen dragen, verbeurde goederen, verbanning	B.L. 3 pond	
Amsterdam 1509	Bovenkleed	B.L. Openlijk te schande en gedwongen verhuisd		B.L. 10 pond	Overste cleet, 20 pond en de kack

Tabel 2 - toelichting:

B.L. 'Beperking locatie' (Beperking van de prostitutie tot bepaalde in de keur beschreven locaties)

A: betreft gehuwde personen

B: met het zwaard voor een poorter, het rad voor een vreemdeling.

C: als het 'meen wijf' na de avondklok nog in de taveerne zit.

D: zie toelichting in doorlopende tekst.

De Dordtse keur van 1401 over 'poytieren ende lichte wiven' staat opgenomen in een rijtje misdaden dat met de doodstraf worden bedreigd. Het staat na de keur over ballingen die verbannen zijn voor moord, verkrachting en diefstal, en vóór de keur over *tassament*, wat 'afpersing' of 'oplichterij' kan betekenen. Opnieuw is hier een verband met andere misdaden en specifiek met afpersing. Voorts bepaalt de keur dat: 'wat man, die poorter is ende op wandelbaer wiven leeft, worde hi ghevangen ende daerof verwonnen voer scepenen, die heeft zijn lijf verbuert'.³³ In het vervolg van deze bepaling staat echter ook nog 'ende dat wijf, daer die poorter mede verwonnen wordt, salmen levende delven [levend begraven] mitten selven vonnisse.' Hier wordt niet alleen de pooier met de doodstraf bedreigd, maar ook de prostituee die hem van inkomen voorziet. De keur wordt nog interessanter doordat twee bepalingen later wordt afgekondigd

³³ De keur beperkt zich niet tot poorters. Ook vreemden die pooier zijn, worden met de doodstraf gestraft en zelfs met het rad, waar poorters het zwaard krijgen.

dat ‘gheen lichte wiven van leven, die ghemeen zitten om ghelt [voor iedereen beschikbaar zijn voor geld], nergheints binnen der stede in bordeelen zitten en zullen, noch bordeele houden, anders dan buten der ouder graft, die buten der stede gaet’. Prostitutie mocht dus toch wél, zij het op een omschreven plek, maar prostitutie voor een pooier niet! In de Europese context zijn er meer voorbeelden te vinden van prostituees die gestraft worden als ze een pooier in leven houden.³⁴

In Utrecht worden pooiers in de vroegste keuren ook met de dood bedreigd. Aan het begin van de vijftiende eeuw worden ze voor vijf jaar verbannen. Wel zijn er talrijke gerechtelijke uitspraken, waarbij pooiers op hun leven moeten beloven om hun activiteiten te staken.³⁵ Dat het gewelddadige types waren blijkt wel uit het feit dat ze vaak ook moeten beloven geen represailles te nemen.³⁶ Een fraai voorbeeld van hoe ze te werk gingen blijkt uit een uitspraak uit een Dordts Klepboek.³⁷ In 1467 grijpt ene Jan Hendricxzn Platijn een vrouw met de woorden: ‘(...) hoer, gij moet mede te onsent gaan (...)’, waarop zij antwoordt ‘Ic en wil niet met u gaen. Ic will in enen goede herberge gaen, ic en bin geen hoer (...)’, waarop Jan haar en een omstander mishandelt, en daarvoor vervolgens bestraft wordt.

Wat was de situatie in Amsterdam? De keur uit 1413 over ‘poytiers ende bordiel te houders’ bepaalt dat wie ‘mit poytierschippe ommegaet’ twee waarschuwingen krijgt. Bij de derde overtreding wordt hij ‘mitter cule’ ter dood gebracht, dat wil zeggen, levend begraven.³⁸ Opnieuw de zwaarste straf voor de pooier, terwijl in dezelfde keur bordeelhouders en prostituees zelf slechts beperkt worden in de locatie waar ze actief zijn. Veelzeggend is ook het volgende: tussen 1492 en 1512 zijn in de Amsterdamse correctieboeken 27 straffen opgetekend inzake prostitutie; slechts één daarvan betrof een hoer, de rest ging over pooiers en koppelaarsters.³⁹ Wat de laatste categorie betreft: de Amsterdamse keur van 1478 gaat over deze vrouwelijke equivalent van de pooier. Eerst constateert het stadsbestuur dat er in de stad veel ‘kwade wijven’ zijn, die andere vrouwen tot prostitutie

³⁴ Bullough, ‘Prostitution’, 178.

³⁵ Berents, *Misdaad in de middeleeuwen*, 112-113.

³⁶ Ididem.

³⁷ Dupon, *Prostitutie, openbaar overspel en verkrachting*, 65.

³⁸ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 9.

³⁹ Boomgaard, *Misdaad en straf*, 69-70.

verleiden. Uitgebreid wordt ingegaan op de ernst van de onwenselijke situatie die hierdoor ontstaat:

als van den rofsters [koppelaarsters] ende quade oude trypen [verdorven vrouwen], doende ende overdragende quade bootscappen an gueden luden' wyven, kinderen off an weduwen, ende dickwil heymelick mit hoere schoone woirden bedriegende ende tot oneeren brengende; ende voirt van die vrouwen ende huyckevaecsters [koppelaarsters], die gueder luden' wyven, kinderen off oick weduwen ende andere vrouwen mit manpersoonen heymelick in hoeren husen laten eten, drincken, geselschap hebben ende all doen dat hem belieft, gelijk die maniere van beyde dese vrouwen hiervoor genoech verhaelt is.⁴⁰

Omdat schout en schepenen dit soort gevallen klaarblijkelijk hoog opnamen, zouden koppelaarsters volgens de keur 'scarpelic' worden 'gecorrigeert'. Dit hield in dat ze met een zware steen om de nek door de stad zouden moeten lopen, waarna hun goederen verbeurd werden verklaard, en ze verbannen werden uit de stad.

Deze keur bevestigt eens te meer dat hoeren weliswaar gedoogd werden, maar dat dat niet gold voor pooiers en koppelaarsters. Interessant is dat het ook een licht werpt op de reden. Uit deze keur valt op te maken dat de koppelaarsters vooral moesten worden aangepakt omdat ze het betamelijke deel van de vrouwelijke bevolking bedreigden. Eerbare vrouwen, kinderen en weduwen zouden hun slachtoffer kunnen worden, waardoor de smet van de oneerbaarheid zich uitspreidt over de stad. Dupon heeft in de klepboeken van Dordrecht twee uitspraken gevonden die deze conclusie bevestigen. Gheertrud, de vrouw van Aert Wouterszoon loopt in 1438 tegen een boete van 60.000 steen⁴¹ aan omdat zij 'beruffte is [omdat zij in een kwade reuk stond] dair sij pleecht te coppelen die maechden metten knechten (...) daer guede lude kinder mee te schande werden'.⁴² En een Lysbeth Jan Lubbrechtswijf krijgt een boete van 25.000 steen omdat zij een

⁴⁰ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 127.

⁴¹ Boete in natura: stenen bij te dragen aan de bouw, dan wel het onderhoud, van de stadsmuur.

⁴² Dupon, Prostitutie, openbaar overspel en verkrachting, 40. De Klepboeken zijn registers waarin lokale verordeningen en gerechtelijke vonnissen zijn opgetekend die openbaar, bij het 'kleppen' van een klok of bel, werden afgekondigd.

eerbare vrouw onder valse voorwendselen naar haar huis lokt en haar daar probeert te bewegen met een man te drinken en te slapen.

De andere categorie van personen die gestraft worden omdat ze iets met prostitutie zelf van doen hebben, en niet omdat ze die op de verkeerde plaats of tijd gebruiken, zijn de klanten. Althans, in Leidse keuren wordt twee keer bepaald dat wie zich 's nachts nog in een stoof [badhuis] ophoudt, met of zonder vrouw, daarvoor beboet wordt. De Leidse keur van 1545 bedreigt getrouwde mannen die in bordelen gevonden worden met een boete.⁴³ De Amsterdamse keur van 1509 deelt de zwaarste straf uit, twintig pond boete of de *kaak* [schandpaal], en die betreft opnieuw expliciet gehuwde mannen.⁴⁴ Een soortgelijke bepaling uit de zestiende eeuw is te vinden in Dordrecht.⁴⁵ Daarnaast worden er in alle steden ook keuren uitgevaardigd tegen overspel in het algemeen.

Afgezien van deze voorbeelden, en de keuren die ten doel hadden om het huwelijk te beschermen door getrouwde mannen bij de hoeren weg te houden, schitteren de hoerenlopers door afwezigheid. Bijvoorbeeld ook in de Amsterdamse keur die het lichte wijven verbood het kerkhof te gebruiken. Voor deze misdaad werd de prostituee 'op haar oor' gestraft; een strafmaat voor de mannelijke medeschender wordt niet genoemd.⁴⁶ De keur uit 1509 geeft de schoutenknechten het recht om 'berufte' [in kwade reuk staande] personen die na de boevenklok op een beruchte locatie in elkaars gezelschap drinken of samen liggen als volgt te straffen: voor drinken 'de vrouwe (...) op een pond [krijgt een pond boete]' en voor slapen 'de vrouwe op heure overste cleet. [moet haar bovenkleding als boete afstaan]'⁴⁷ De vrouw wordt in de strafmaat expliciet genoemd, de man nadrukkelijk niet. Amsterdam en de andere Hollandse steden passen in dit opzicht keurig in het Europese patroon met een dubbele standaard voor seksuele handelingen gepleegd door respectievelijk mannen en vrouwen.⁴⁸

⁴³ H.G. Hamaker, *Middeneeuwsche keurboeken van de stad Leiden* (Leiden 1873) 453.

⁴⁴ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 461-462.

⁴⁵ J.A. Fruin, *De oudste rechten der stad Dordrecht en van het Baljuwschap Zuidholland* ('s-Gravenhage 1882) 242.

⁴⁶ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 9.

⁴⁷ Ibidem, 462.

⁴⁸ Zie voor een uitgebreide beschouwing van die dubbele moraal: Karras, *Common Women*, 133-136.

Waarom: van gedoege, ogeluykinge en quaet exempel

Dat brengt ons bij de vraag waarom er eigenlijk gereguleerd werd. Waarom werd prostitutie niet eenvoudigweg verboden, dan wel toegestaan? Opnieuw beginnen we bij de kerkelijke autoriteiten. Je zou verwachten dat prostitutie in de betekenis van seks buiten het huwelijk en zomaar met iedereen, overduidelijk zondig was en daarom in het geheel niet kon worden toegestaan. In de praktijk echter blijkt dat de houding van de kerk ambivalent was. Hoewel prostitutie in principe werd afgekeurd, schreef de kerk tolerantie voor. Deze houding is terug te voeren op kerkvader Augustinus (354-430) zelve. Die was van mening dat als er geen prostituees beschikbaar zouden zijn, dit de maatschappelijke orde en de geaccepteerde vormen van relaties tussen mannen en vrouwen zou bedreigen.⁴⁹ Verwijder hoeren uit de maatschappij, en die wordt doordrenkt van en vervuild door lust.⁵⁰ Deze opvatting vond navolging bij latere schrijvers, die hem verwoordden in kleurrijke slogans als: ‘een hoer fungeert in de wereld als een spuigat in een schip of een riool in een paleis: verwijder het riool en het hele paleis wordt gevuld met stank’ (Ptolemaeus van Lucca, vriend en leermeester van Thomas van Aquino).⁵¹

Deze zogenaamde theorie van het ‘mindere kwaad’ beoogde verschillende bedreigingen van de maatschappelijke orde te voorkomen. Prostituees boden een veilige uitlaatklep voor mannen met onbedwingbare seksuele behoeften. Deze zouden zich anders mogelijk vergrijpen aan andere, eerbare, vrouwen, of erger nog; zich overgeven aan de onnoembare zonde: sodomie.⁵² De aanstootgevendheid van openbare ontucht bracht daarnaast het risico mee dat promiscue vrouwen betamelijke vrouwen tot ontucht zouden verleiden. Volgens de geleerde auteurs van die tijd was de vrouw namelijk bij uitstek vatbaar voor de verlokkingen van het fysieke verlangen, en moest ze dus zorgvuldig in toom worden gehouden. Des te meer daar van vrouwen tegelijkertijd werd verwacht dat ze, ondanks hun natuurlijke vatbaarheid voor ontucht, voldeden aan de strengste eisen van kuisheid en zelfbeheersing.⁵³

⁴⁹ Brundage, ‘Prostitution’, 151.

⁵⁰ Bullough, ‘The Prostitute’, 36.

⁵¹ Karras, ‘Sexuality’, 106.

⁵² Karras, ‘Prostitution’, 245.

⁵³ Brundage, ‘Prostitution’, 152-153.

De wereldlijke autoriteiten onderschreven, door de bank genomen, de canonieke analyse van wat er met hun stad zou gebeuren als er geen prostitutie zou worden toegelaten. Het algemene beeld is dat enige vorm van prostitutie op termijn overal onvermijdelijk werd geacht. Wat valt er uit de keuren van de steden in Holland en Utrecht op te maken over de redenen voor de regulering? De keuren van Haarlem, Utrecht, Dordrecht en Gouda geven geen tekst of uitleg over de reden voor de uitvaardiging. Alleen indirect valt er uit op te maken, hoe over prostitutie werd gedacht. Allereerst moet opgemerkt worden dat de keuren, zoals we al zagen, prostitutie niet verbieden maar alleen beperken. De pragmatische houding van de kerk werd overgenomen. Een tweede observatie is dat de buurten waaruit hoeren werden geweerd expliciet benoemd worden als deugdzame stadsdelen: de keur uit Haarlem spreekt van 'goede gebuerten', die van de stad Utrecht van 'eerzamen straten'.⁵⁴ De Dordtse keur uit 1401 neemt de lichtekooien op in een rijtje over dieven, ballingen, afpersers en gokkers, en ook de vroegste Haarlemse keur associeert prostitutie met dobbelen en afpersing. Prostitutie werd hier mogelijk, net als in Engeland, vooral als een probleem ervaren omdat het geweld en criminaliteit aantrok.

De keuren uit Leiden bevestigen deze voorzichtige vermoedens en kleuren ze wat in. Het eerste deel van het vierde boek van het keurboek uit 1508 bevat een toelichting op wat er zoal in dat deel behandeld wordt, namelijk: 'wapen, vechtelic, vreden, quade herberge, lichte deernen, van gewelt te doen bij nacht upter straat ende in tavaerne te gaan.'⁵⁵ Het is duidelijk dat prostitutie werd beschouwd als een activiteit die hoorde bij heel andere overlast en onrust veroorzakende activiteiten. Aardig is dat in Leidse keuren van 1450 en van 1545 precies dezelfde bepalingen over lichte deernen worden opgenomen in een rijtje over overspel.⁵⁶ De wetgevers zagen zich voor de keuze gesteld, of prostitutie nu eerder kwalijk was omdat ze aanleiding kon geven tot onlusten of toch vooral omdat ze het huwelijk bedreigde.

In 1450 wees het Leidse stadsbestuur door middel van een keur een gebied aan waar prostitutees zich mochten vestigen. In 1479 gold die keur nog steeds, maar werd het nodig geacht hem aan te vullen. In dat gebied lag namelijk ook de Breestraat die liep vanaf de stadspoort waar de lichte wijven: 'hoir woenstede setten ende nemen voir aan die brede strate (...) soe dat

⁵⁴ Huizinga, *Rechtsbronnen Haarlem*, 368; Muller, *Rechtsbronnen Stad Utrecht*, [I], 217.

⁵⁵ Hamaker, *Keurboeken Leiden*, 317.

⁵⁶ Ibidem, 253 en 453.

dicwijlen goede, eerbare personen, beyde mannen ende vrouwen, onwetende dair in comen, dat niet wel behoirlic is'.⁵⁷ Dat kon natuurlijk niet de bedoeling zijn en de schepenen en burgemeester namen dan ook maatregelen om de eerbare lieden in bescherming te nemen tegen de aanblik van ontuchtige vrouwen. De vrouwen mochten niet meer actief zijn op de Breestraat. Prostitutie werd gedoogd, maar er moest voorkomen worden dat eerzame burgers er tegen hun wil mee geconfronteerd zouden worden.

In tegenstelling tot de bovenbeschreven keuren gaan die van Amsterdam wél expliciet en uitgebreid in op de afwegingen van de wetgevers. In de oudste Amsterdamse keur bijvoorbeeld wordt uitgelegd dat:

men veel confuselike maren ende smadeliker woirde horende is binnen der stede ende verre buten in vreemden landen van den leliken ende oneerzamen, zundeliken daden, die in den stoven binnen der stede gheschien van mannen ende vrouwen, die niet te gader en behoeren ende onwittelike mit malcandere dairin gaen.⁵⁸

Niet alleen hadden ongehuwde personen omgang met elkaar, wat op zichzelf al oneerzaam en zondig was, het bleek nog erger: dit feit ging tot ver buiten de stad en zelfs in vreemde landen over de tong, waardoor Amsterdam een slechte naam had gekregen. We zagen al dat het stadsbestuur in de keur van 1478 zijn grote zorgen uitsprak over de 'rofsters' en de 'quade vrouwen' die 'heymelic boetscappen dragen an gueden luden wyven ende kinderen' en 'mit hoere quade bootschappen ende mit hoere bedriechelijcke ende schoone woirden dieselve verleyden, brengen ende doen brengen tot groter beschaemtheden, schanden, oneeren ende sondigen leven.' Alsof dat nog niet voldoende reden zou zijn geweest om dergelijke praktijken uit te bannen, wees het stadsbestuur erop dat als men dit allemaal maar toeliet en 'dairaff een ogeluykinge dede', dat deze schanddaden dan 'hoe langer hoe meer geschyen'. Als gevolg daarvan dreigde alweer dat 'die stede buten (...) grotelijck gediffameert [belasterd] soude warden en dairoff upspreck hebben'.⁵⁹

Kortom, de inleiding bij de Amsterdamse keur van 1478 geeft een staalkaart van redenen waarom prostitutie beter gereguleerd kon worden. Ontuchtige vrouwen bedreigden eervolle vrouwen door ze in de verleiding

⁵⁷ Hamaker, *Keurboeken Leiden*, 265.

⁵⁸ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 9.

⁵⁹ Ibidem, 125.

te brengen om ook ontuchtig te worden. Het wellustige gedrag dreigde zich als een inktvlek uit te spreiden, zoals Augustinus al had voorspeld. Dit veroorzaakte dagelijks grote overlast, en tot overmaat van ramp bracht het de stad in opspraak. Dit alles was echter voor het stadsbestuur geen reden om prostitutie te verbieden. Het constateerde namelijk dat men ‘gemeyne vrouwen in goeden steden, ende sonderlinge in coepsteden als deze stede is, niet en omberen mach [niet missen kan]’⁶⁰. Hier wordt een solide wereldlijke reden opgevoerd om prostitutie te gedogen! Daarbij meldt de keur dat de ‘Heylige Kercke’ hoeren ook tolereert. Het Amsterdamse stadsbestuur nam hier dus expliciet de mening van de kerk over, en voegde eraan toe dat met name een handelsstad niet zonder haar hoeren kon. De keur schreef daarom voor dat ze voortaan in twee aangewezen stegen zouden moeten wonen.

De bepalingen waarin deze keur nader wordt uitgewerkt werpen nog meer licht op de achtergronden van de regulering. Het beperken van de prostitutie tot twee stegen had namelijk het voordeel dat eerzame dames daardoor niet meer nodeloos met ontuchtige vrouwen werden geconfronteerd:

De guede vrouwen ende maechden (...) mogen die voirscreven II stegen scuwen (...) ende dat zy niet dorven van den voirscreven gemeyne vrouwen hoere onnutte worden ende wercken zyen en hoeren, ende also quæet exempel van hen nemen.⁶¹

Opnieuw voert het bestuur als reden voor de regulering het risico aan dat deugdzame vrouwen gemakkelijk konden bezwijken voor de verleiding van ontucht.

En dan zijn er nog de drie hierboven al behandelde passages. De eerste specificeert dat één reden voor het reguleren van prostitutie was dat vrouwen die in de verkeerde buurt mannen ontvingen overlast gaven, zodat de burens ‘verdriet ende onrust van hair hadden’, door ‘kijflickeit, by vechtelicheit, by grote rumoir’. De tweede bepaling verduidelijkt dat lichte vrouwen, zelfs als ze geen overlast veroorzaakten, toch strafbaar konden handelen, namelijk als zij getrouwde mannen of geestelijken ontvingen. De bepaling over de koppelaarsters, ten slotte, vestigt nog eens de aandacht op het gevaar dat getrouwde vrouwen, kinderen of weduwen gecorrumpeerd

⁶⁰ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 126.

⁶¹ Ibidem.

werden. De zware sanctie die hierop stond, benadrukte hoe ernstig die kwestie werd opgenomen.

In de keur van 1509 worden al deze hoofdredenen tot regulering van prostitutie kernachtig samengevat:

Alsoe de Heilige Roemsche Kerstenkercke, die gheregeert werdt by den Heiligen Gheest, als een goede moeder sorghe dragende voere heure kinderen, ennige dingen gebyet te achtervolgen ende onderhouden op de ewige verdooenenisse, ennige verbyet te doene op deselve pene ende ennige gedoecht te wesen, omme een meerder quaet te beschudden [= om tegen een nog groter kwaad te beschermen], als ghemeen vrouwen.⁶²

De kerk wordt aangehaald, en er wordt uitgelegd dat prostitutie, anders dan andere misdaden, door de kerk gedoogd wordt, om een groter kwaad te voorkomen. De keur verduidelijkt vervolgens wat dat grotere kwaad zou kunnen zijn: ‘(...) vrouwenvercraftinge, maechdenschennisse ende dierghelijcke enorme misdaden (...)’. Prostitutie is dus onvermijdelijk, en de regulering ervan heeft niet tot doel haar uit te bannen. Het oogmerk is daarentegen om deugdzame lieden te behoeden voor de aanblik en de verleiding van ontucht juist door die op een openbare plaats te concentreren:

Ende die te wesen in een openbaere famoesse plaetse, opdat deur die openbaerheyt ende famoesheyt van der plaetse ijmmers dieghene, daer ennige vreese en schaempte in is, soudē getrocken worden van quaet, ende dat dieghene, die sonder vreese ende scaempte sijn, soudē heurs gelijk moghen vinden tot sulcken plaetsen ende alsoe de goede ondeggeschendt laten.⁶³

Deze keur is een schoolvoorbeeld van de ideologie die overal in Europa ten grondslag lag aan het prostitutiebeleid, en sluit af door met instemming letterlijk Augustinus aan te halen: ‘neempt ende stelt off de plaetsen in een stadt daer men ghemeen vrouwen vindt, ende de stadt sal vergaen’.⁶⁴

De Amsterdamse keuren sluiten aldus naadloos aan bij de kerkelijke ideologie, en passen binnen het dominante patroon in Europese steden.

⁶² Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 460.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem. Het citaat uit Augustinus komt uit J.A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (Chicago 1987) 106.

Prostitutie wordt gedoogd omdat zonder hoeren de stad ten onder gaat. Anders dan in Franse en Italiaanse steden lijkt een overschot aan jonge ongehuwde mannen geen rol te hebben gespeeld. Daarentegen is Amsterdam een handelsstad met een drukke haven, en dat is een extra reden prostitutie toe te staan. De regulering heeft vervolgens het doel om de openbare orde, de morele orde en alle eerbare lieden in bescherming te nemen. De overlast die prostitutie veroorzaakt, moet worden ingeperkt. Priesters en gehuwde mannen moeten gestraft worden als ze zondigen. Bovenal moeten eerbare vrouwen, weduwen en kinderen tegen zichzelf in bescherming genomen worden omdat ze anders mogelijk in de verleiding komen zich over te geven aan ontucht. De vraag is nu, *hoe* prostitutie precies werd gereguleerd.

Hoe? Van schoutenknechten, de Hallestege en de Pijlstege

Overall in Europa handelden stadsbesturen naar de leer van de kerk door prostituees te behandelen als zondige vrouwen, die echter wel noodzakelijk waren als uitlaatklep voor mannelijke behoeften om zo erger maatschappelijk kwaad te voorkomen.⁶⁵ De omgang met hoeren nam drie vormen aan: een doorgaans onsuccesvolle poging tot een verbod op prostitutie, diverse vormen van regulering, of (complete) institutionalisering.⁶⁶ In canonieke teksten werd daarnaast gepleit voor kledingvoorschriften en dat was ook in de praktijk een veel voorkomende vorm van regulering.⁶⁷

Brugge ging met een permissieve, fiscale prostitutiepolitiek tegen het algemene patroon op het continent in. De prostitutie werd er niet geïnstitutionaliseerd, en zelfs niet beperkt tot een rosse buurt. De schout fiscaliseerde slechts de exploitatie van bordelen en stoothuizen, en had daar een aardige bron van inkomsten aan. Er was sprake van een gedoogbeleid dat hoeren zelfs enige rechtszekerheid garandeerde. Zowel het gebruik van geweld tegen hoeren als het vragen van te hoge huur voor het gebruik van bordelen werd in enige mate bestreden.

⁶⁵ Karras, 'Regulation', 401-402.

⁶⁶ Karras, 'Prostitution', 244.

⁶⁷ Brundage, 'Prostitution', 156; Karras, 'Prostitution', 247; Bullough, 'The Prostitute', 179.

Hoe werd prostitutie gereguleerd in de Noordelijke Nederlanden? Uit de tabel 2 was al duidelijk geworden dat in Holland en de stad Utrecht niet werd gekozen voor een verbod. Evenmin is in de keuren van de Hollandse steden een spoor te bekennen van pogingen om een stadsbordeel op te zetten. De tabel maakt aanschouwelijk dat het grootste deel van de bepalingen in de stedelijke keuren diende om een rosse buurt te creëren. Zowel voor ‘ghemeene wijven’ die bordeel aan huis hielden, als voor de eigenaars van ‘quade herberghen’ of stoven gold dat ze werden beboet, tenzij ze hun bedrijf hadden gevestigd op een aangewezen plaats in de stad. In de regel lag deze locatie aan de randen van de stad, aan de buitenste gracht, bij de stadsmuren of een stadspoort.⁶⁸ Een keur uit Utrecht heeft het over ‘afterstraten die aen onser stat mueren uitgaen, ende over die helfte vanden straten ter muerwaert aen, dat gheyn crucestraeten en zijn’.⁶⁹ De hoeren mogen alleen wonen in straten bij de stadsmuur, en dan nog alleen in het deel het dichtste bij de muur, en niet in dwarsstraten. Ze worden dus naar de marges van de stad gedirigeerd. De hierboven al besproken keur uit Leiden, die prostituees verbood bij de brede straat aan de stadspoort te wonen, bevestigt het beeld dat prostitutie zoveel mogelijk uit het zicht moest blijven.

Afgezien van dit soort bepalingen werd er in de Noordelijke Nederlanden weinig gereguleerd. Er zijn bijvoorbeeld geen kledingvoorschriften bekend en ook geen uitgesponnen regelingen voor prostituees. Evenmin werd de prostitutie gefiscaliseerd; alles bleef particulier initiatief. In Haarlem, Leiden, Utrecht en Dordrecht vinden we wel keuren die bepalen dat prostituees na de avondklok hun activiteiten moeten staken.⁷⁰ Hetzelfde Leidse keurboek verordonneerde echter ook dat niemand na de avondklok de straat op mocht, en dat taveernen na de klok geen bier of wijn meer mochten schenken.⁷¹ De Noordelijke Nederlanden lijken zich dus te beperken tot het afgrenzen van de tijd en ruimte waarin hoeren kunnen opereren, met als doel de overlast te beperken.

Daar staat tegenover dat uit de keuren van Dordrecht en Leiden valt op te maken dat de bemoeienis met hoeren hier soms toch niet helemaal toe beperkt bleef. Hierboven zijn enkele gevallen besproken van publieke

⁶⁸ Dupon, *Prostitutie*, openbaar overspel en verkrachting, 46-58.

⁶⁹ Muller, *Rechtsbronnen Utrecht*, 380.

⁷⁰ Respectievelijk Huizinga, *Rechtsbronnen Haarlem*, 33, 369; Hamaker, *Keurboeken Leiden*, 163; Muller, *Rechtsbronnen Utrecht*, 381; Dupon, *Prostitutie*, 44.

⁷¹ Hamaker, *Keurboeken Leiden*, 216.

vrouwen uit Leiden die tegen hun wil werden lastiggevallen, en toen verhaal kwamen halen bij het gerecht. In Dordrecht werd in 1461 afgekondigd dat men ‘geen recht van huyshueren doen en sall van dien huysen die verhuert worden om meyskens van die leven in te wonen off dairmen openbair bordeell in hout, wantmen dair onredelike huer off neemt.’⁷² Kennelijk gold het stedelijke huurrecht er niet voor bordelen.

De Amsterdamse keur van 1413 sluit weer wel aan bij wat in het Noorden gangbaar was, en wijst de ‘nye graft uptie vesten’ aan als de locatie waar men bordeel mag houden. In de periode daarna echter – in een voorafschaduw van het gedoogbeleid waar Amsterdam later om bekend zou staan – werd er blijkbaar regelmatig de hand gelicht met deze bepaling. Het liep zelfs zozeer uit de hand dat het stadsbestuur in 1479 besloot om niet langer toe te laten dat men ‘dairaff een ogeluykingen dede’ [dat oogluikend toestond], of dat huisbezitters ‘duer die vinger’ zagen dat hun pand als bordeel werd gebruikt, of dat men bleef gedogen dat vrouwen vele mannen ontvingen ‘al wairt in een afterstrate off up een heymelicke plaetze’.⁷³ Net als in andere steden werd daarom ook in Amsterdam besloten om de prostitutie te concentreren in een aangewezen buurt, namelijk de Hallesteeg en de Pijlsteeg. Maar waar in andere steden de hoeren naar de randen van de stad werden verwezen, marginaliseerde Amsterdam zijn prostituees in het centrum van de stad. Hoeren die hun beroep, tegen de keur in, buiten deze aangewezen twee stegen bleven praktiseren, werden volgens de keur van 1508 ‘uuyt die plaetsen mit des heeren dienaeren opentlijcken ende tot heurder meerder beschaemptheyt’ weggehaald en ‘mit bommen ende fleuytten’ [met trommels en fluiten] naar de Pijlsteeg geleid.⁷⁴ Dit was een vergelijkbare sanctie als in Londen werd toegepast.⁷⁵ Op die manier werd de lichtekooi openbaar te schande gemaakt, als een spektakelstuk voor de hele stad, en vervolgens – letterlijk – op haar plaats gezet. In de keur van 1478 wordt nog bepaald dat ‘een deel van den gemeyne vrouwen omme hair seynden ende hair mede int gemeyne geselschap doen halen sall’.⁷⁶ Deze keur is al evenzeer een zinnebeeld van het denken over de publieke vrouw: wanneer de hoer de stedelijke regels overtreedt, laat het gerecht andere hoeren optrommelen om de

⁷² Fruin, *Oudste Rechten Dordrecht* II, 145.

⁷³ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, resp. 125, 128 en 126.

⁷⁴ Ibidem, 461.

⁷⁵ Karras, *Common Women*, 15.

⁷⁶ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 127.

overtreedster (terug) op te nemen in de eigen groep, om haar zowel letterlijk als figuurlijk op haar plaats te zetten.

Een ander opvallend kenmerk van de Amsterdamse regeling is dat het recht om bordeel te houden gereserveerd wordt voor ‘sheren knapen, dats te verstaen, tscouten knechten’. De overheid bedeede zichzelf zo een monopolie toe op de seksindustrie, om een anachronisme te gebruiken. Deze zelfde schoutenknechten hadden op enig moment ook de taak om dobbelspelen te organiseren en ze hadden in 1508 ook als enige een tapvergunning in de voornoemde rosse stegen⁷⁷; dat alles wijst erop dat Amsterdam alle vormen van ongewenst maar niet verboden en daarom gereguleerd gedrag in handen van de gerechtsdienaren wilde brengen. Ofschoon er geen stadsbordeel werd ingericht, gaat deze vorm van regulering wel in de richting van het type institutionalisering dat elders in Europa gebruikelijk was. In Holland treffen we iets vergelijkbaars verder alleen in Gouda aan, waar de schoutsknechten ‘(...) openbair houden bordeel (...) die aldair nae ouden usantie sullen moegen tappen’.⁷⁸

In 1508 gaat Amsterdam over tot een mengvorm waarbij prostitutie gedeeltelijk wordt gefiscaliseerd. De schoutsknechten mogen in de Hallesteeg en de Pijlsteeg nog steeds bordeel houden en tappen. Maar een lichte vrouw mag nu binnen deze zone ook ‘mit heurselffs lijf’ werken, anders gezegd, zelfstandig opererende hoeren zijn in de rosse buurt eveneens toegestaan.⁷⁹ Bovendien mogen nu ook particuliere poorters een bordeel houden in de stegen. Ze moeten dan wel – en dat is dan het fiscaliseringsaspect – één ‘Phillipusgulden alle intganck vant nyeuwe vierendeel jaers betalen in handen van den clerck van den bloede’, die daarvan zorgvuldige registratie moest bijhouden.⁸⁰ De keur bevat zelfs een bepaling die stelt dat wie een bordeel wil houden in de stegen maar er geen huis heeft, door het stadsbestuur geholpen moet worden om er een pand te bemachtigen. In hedendaagse termen zouden we spreken van een efficiënte publiek-private samenwerking, waarbij de overheid voor een welbepaald gebied exploitatievergunningen verkoopt, en het verbod buiten het gebied handhaaft.

⁷⁷ Boomgaard, *Misdaad en straf*, 136.

⁷⁸ L.M. Rollin Couquerque, *Rechtsbronnen der stad Gouda* (?s-Gravenhage 1917) 223.

⁷⁹ Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 462.

⁸⁰ Ibidem.

Conclusie: marginaal in het midden van de stad

De Amsterdamse regulering van de prostitutie wijkt inderdaad af van het mediterrane model; zo is er geen stadsbordeel en zijn er geen voorschriften die de omgang met hoeren nauwkeurig voorschrijven. In die zin wordt Duponds hypothese bevestigd. Amsterdam sluit echter niet aan bij het permissieve Brugse model, maar wil, net als de overige steden in het noorden, de prostitutie beperken tot bepaalde buurten. In de late middeleeuwen ontstaat een curieuze mengvorm van elders gebruikelijke regulering, waarbij in een beperkt gebied zelfstandige hoeren, door overheidsdienaren gerunde bordelen en private gefiscaliseerde bordelen naast elkaar actief zijn. Voor het overige vormen de Amsterdamse keuren een uitstekende illustratie van hoe er in laatmiddeleeuws Europa over prostitutie werd gedacht. De basisopvattingen van de vroegchristelijke kerkvaders worden er letterlijk in aangehaald: prostitutie is noodzakelijk om de morele ondergang van de stad te voorkomen, waar in Amsterdam dan – typisch – alleen nog aan wordt toegevoegd dat dat in een handelsstad extra waar is. De geregleerde prostitutie mag echter geen overlast veroorzaken, het mag de reputatie van de stad niet schaden en de goede buurten moeten worden schoongehouden. Het voornaamste oogmerk van de regulering is en blijft echter het beschermen van eerbare vrouwen tegen de verleidingen van de ontucht. De Amsterdamse keuren reflecteren daarmee algemeen middeleeuws Europese opvattingen over seksualiteit. In de keuren is zowel het idee te vinden dat mannen nu eenmaal toegang moeten hebben tot vrouwen, als de notie dat vrouwen ondanks hun wulpse natuur kuis moeten blijven maar gemakkelijke slachtoffers zijn die beschermd moeten worden tegen de verlokkingen van het vlees. Prostituees in Amsterdam worden daarom weliswaar gemarginaliseerd, maar zijn tegelijkertijd centraal voor opvattingen over seksualiteit.